

1900. Jan Bank, hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden en verantwoordelijk voor redactie en coördinatie van ijkpunt 1900, gaf bij deze gelegenheid een toelichting op de opzet van het prioriteitsprogramma en reageerde op het commentaar van Schwegman. Beide bijdragen zijn hieronder afgedrukt, met deze kanttekening dat Bank zijn reactie zodanig heeft herschreven dat duidelijk wordt wat er sinds april 1992 met het vrouwenstudies-perspectief is gedaan.

Deze discussie is meer dan een incident, zoals Josine Blok laat zien. Zij opent deze polemiek met een schets van de organisatorische en inhoudelijke veranderingen in het historische onderzoeksveld, die voor de toekomst van vrouwengeschiedenis van cruciaal belang zijn.

Josine Blok

D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?

Sinds een paar jaar heerst onder Nederlandse historici een nieuwe onderzoeksbedrijvigheid. Als alle universitaire disciplines verenigt de historische vakwereld zich in grote verbanden, die op basis van samenwerking en doelgerichtheid bijzondere resultaten moeten voortbrengen. Binnen de universiteiten profileren zich onderzoekscentra en interuniversitair streeft men naar onderzoeksscholen met bijbehorende onderzoekersopleidingen. Het feit dat deze bedrijvigheid geschiedt op last van de Minister en dat samenwerking op deze schaal niet alleen in Nederland geen traditie kent, maar ook niet op de gebruikelijke onderzoekspraktijk van historici is toegesneden, heeft bij menig vakgenoot tot ergernis geleid. Anderen hebben hier minder moeite mee en richten zich op de perspectieven die de beoefening van het vak nu biedt. Dit aspect — de toenemende sturing van de zijde van de overheid op het terrein van de wetenschapsbeoefening — is hier niet aan de orde. Het is de moeite waard te bezien welke mogelijkheden zich aftekenen binnen de gegeven situatie en wat die voor vrouwengeschiedenis kunnen betekenen.

Van de centra en de scholen wordt verwacht dat zij een eigen thematiek afbakenen. Daarbinnen dienen zij projecten op te zetten die niet langer een zogenaamde paraplu-titel hanteren (waarbij ieder gewoon bleef doen wat ieder altijd al deed), maar werkelijk nieuwe onderwerpen beschrijven waaraan elke specialist een eigen bijdrage levert. Naast deze thema's en projecten, die uiteindelijk vooral per universiteit gegrondvest zijn, is binnen NWO een zeer grootschalig project geïnitieerd met als titel *De Nederlandse cultuur in Europese context*.

Josine Blok

D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?

Sinds een paar jaar heerst onder Nederlandse historici een nieuwe onderzoeksbedrijvigheid. Als alle universitaire disciplines verenigt de historische vakwereld zich in grote verbanden, die op basis van samenwerking en doelgerichtheid bijzondere resultaten moeten voortbrengen. Binnen de universiteiten profileren zich onderzoekscentra en interuniversitair streeft men naar onderzoeksscholen met bijbehorende onderzoekersopleidingen. Het feit dat deze bedrijvigheid geschiedt op last van de Minister en dat samenwerking op deze schaal niet alleen in Nederland geen traditie kent, maar ook niet op de gebruikelijke onderzoekspraktijk van historici is toegesneden, heeft bij menig vakgenoot tot ergernis geleid. Anderen hebben hier minder moeite mee en richten zich op de perspectieven die de beoefening van het vak nu biedt. Dit aspect — de toenemende sturing van de zijde van de overheid op het terrein van de wetenschapsbeoefening — is hier niet aan de orde. Het is de moeite waard te bezien welke mogelijkheden zich aftekenen binnen de gegeven situatie en wat die voor vrouwengeschiedenis kunnen betekenen.

Van de centra en de scholen wordt verwacht dat zij een eigen thematiek afbakenen. Daarbinnen dienen zij projecten op te zetten die niet langer een zogenaamde paraplu-titel hanteren (waarbij ieder gewoon bleef doen wat ieder altijd al deed), maar werkelijk nieuwe onderwerpen beschrijven waaraan elke specialist een eigen bijdrage levert. Naast deze thema's en projecten, die uiteindelijk vooral per universiteit gegrondvest zijn, is binnen NWO een zeer grootschalig project geïnitieerd met als titel *De Nederlandse cultuur in Europese context*.

De ambitie van dit project in het kader van een groter Europa is overduidelijk. In historische kringen staat het project bekend als het 'ijkpunten-programma': er zijn verschillende momenten aangewezen met mooie ronde jaartallen waarop synchroon de stand van zaken van de Nederlandse cultuur in Europese context wordt geïnterpreteerd. Het project staat onder leiding van ervaren historici, voor het merendeel gevestigd in het westen des lands, en er zijn extra onderzoekers aangetrokken om deelprojecten uit te werken. De projecten van de centra vertonen hetzelfde beeld in kleiner verband: de aan de universiteiten verbonden onderzoekers worden versterkt met AIO's en OIO's om het programma uit te voeren. De titels en onderwerpen verschillen uiteraard per universiteit.

Zowel inhoudelijk als institutioneel is hier iets interessants gaande. De nadruk op samenhang die de doelstelling van de projecten kenmerkt, de interuniversitaire samenwerking in sommige plannen en de uitbreiding van het contingent onderzoekers brengt een voelbare verschuiving in de onderzoekspraktijk met zich mee. Er doet zich hier een tendentie tot vernieuwing voor die inderdaad van een andere orde is dan in eerdere reorganisaties (zoals in VF-velden) het geval was. Het is de gelegenheid bij uitstek voor de Nederlandse historische vakwereld om de vaste paden in zoverre te verlaten, dat weliswaar de sterke kanten van de geschiedbeoefening hier te lande behouden blijven maar ook bewust aansluiting wordt gezocht bij benaderingen die tot nu toe nog weinig wortel hadden kunnen schieten. Want het is een waarheid als een koe dat wetenschapsbeoefening, zo niet voor haar initiatieven dan toch wel voor haar bloei, afhankelijk is van vestiging binnen de inhoudelijke en organisatorische kaders van de vakwereld, terwijl dezelfde vestiging niet alleen beschermt, maar ook afschermt. Het is dan ook niet meer dan logisch dat de hele onderzoeksreorganisatie niet alleen gebaseerd is op inhoudelijke, maar ook op institutionele heroriëntatie.

Geen wonder dan ook dat menig beoefenaar van vrouwengeschiedenis deze plannenmakerij met spanning heeft gadeslagen. Het bleef aanvankelijk bij gadeslaan omdat de opzet en uitwerking van de projecten in de handen lag van hoogleraren. Tot dit gremium behoren slechts zeer weinig vrouwen, en die hoeven nog niet per definitie het vakgebied vrouwengeschiedenis te behartigen. Daarentegen mocht van enkele mannelijke hoogleraren op grond van hun ervaring worden verwacht althans enigszins op de hoogte te zijn van vrouwengeschiedenis en daarvan het belang ook in te zien. Met spanning werd dus gadeslagen, en dat gebeurt eigenlijk nog steeds.

Laat ik eerst eens vaststellen wat er mijns inziens in deze onderzoeksreorganisatie voor vrouwengeschiedenis op het spel staat. In zo'n twintig jaar is vrouwengeschiedenis in Nederland uitgegroeid van een studenten-enthousiasme tot een omvangrijk en productief netwerk, dat in veel opzichten lijkt op andere historische specialisaties en hun organisatie. De kwaliteit loopt uiteen van bedreovend tot uitstekend, het produceert tweedejaars werkstukjes en proefschriften, het rekt lonen en prijzen uit en verdiept zich in historisch zieleleven, het heeft eigen publikatiekanalen van verschillend gehalte en doel, het heeft internationale contacten en nationale archieven, goede publicisten, dorpsgekken en zorgenkinderen. Kortom, in veel opzichten als elk ander historisch vakgebied. Maar niet in alle opzichten.

Vertoont vrouwengeschiedenis enerzijds een grote en gevarieerde kwantiteit aan activiteiten, anderzijds mist zij als vakgebied een institutionele basis aan de universiteiten en in wetenschappelijke instellingen die de kwaliteit helpt bevorderen. De ruimte aan universitaire docenten voor het geheel van vrouwengeschiedenis over alle universiteiten gerekend is bij mijn weten kleiner dan Sanskrit of oudvaderlands recht. De ruimte die er is, is bijna zonder uitzondering het resultaat van speciale financiering ten behoeve van vrouwenstudies in het algemeen. Binnen de kaders van de historische opleidingen is nagenoeg geen plaats voor vrouwengeschiedenis gemaakt. De *Nachwuchs* van studenten geschiedenis is, gezien deze situatie, nog niet eens zo gering, zoals blijkt uit de ruim dertig scripties die voor de Johanna W.A. Naberprijs 1992 zijn ingezonden. Toch zal geen vrouwenhistoricus aanvechten dat de toestroom van studenten vaak te wensen overlaat. Ook de oorzaak daarvan is duidelijk (in Groningen bijvoorbeeld is dit voor het gehele veld van vrouwenstudies onderzocht): vrouwengeschiedenis staat in de marge van het historische curriculum en trekt deels door onbekendheid, deels door de (onterechte) associatie met een 'softe sector' relatief een klein aantal van het huidige type studenten.

En hoe dan met het onderzoek? Want wil vrouwengeschiedenis zich net als andere historische disciplines kunnen ontplooiën, dan moet uit die doctoraalstudenten een groep worden geselecteerd die de kans krijgt (promotie)onderzoek te verrichten. Institutioneel geldt hier in grote trekken hetzelfde als voor het onderwijs. Er is vrij veel geld beschikbaar geweest, geormerkt van Ministerie-wege voor vrouwenstudies in het algemeen. Zonder dat geld was er helemaal niets geweest, want in alle historische werkgemeenschappen is de spoeling dun. En deze geldstroom werkte ook omgekeerd: in de reguliere werkgemeenschappen en de universitaire onderzoeks-'pools' hoefde men in de regel weinig aandacht aan vrouwengeschiedenis-projecten te beste-

den, want die konden toch bij de andere subsidiestroom terecht. Nu houdt deze geldstroom op; het is nu aan de universiteiten om vrouwengeschiedenis in het grote geheel op te nemen, met de evaluatie van sterke en zwakke kanten die daarbij hoort en met een open oog voor de betekenis van het vakgebied.

Ik vermoed dat de meeste beoefenaars van vrouwengeschiedenis niets liever zouden willen dan dat hun vak in dit opzicht een gewoon historisch vak zou zijn als alle andere. Dat wil zeggen dat vrouwengeschiedenis kan blijven werken aan de inhoudelijke ontwikkeling van de eigen discipline zonder daarmee een geïsoleerde positie te hoeven bekleden. Het feit dat sociaal-historici hun eigen onderzoeksgroepen hebben, het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* uitgeven en inhoudelijk contact hebben met sociale wetenschappen, betekent toch niet dat zij buiten de historische vakwereld moeten opereren? Het feit dat de historici van de Nederlandse geschiedenis met een royaal budget de *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) uitgeven en het ijkpuntenprogramma ten uitvoer brengen, betekent toch niet dat aanvragen op dit vakgebied bij de Stichting voor Historisch Onderzoek (SHO) tot deze contingenten worden beperkt? Retorische vragen. De eigenheid van deze historische subdisciplines (en vul de lijst maar verder aan: politieke geschiedenis, cultuurgeschiedenis, etcetera) blijft gewaarborgd, terwijl de interne en externe kwaliteitsbewaking en ontwikkeling mede te danken zijn aan interactie met de andere historische disciplines. Die interactie heeft, het zij opnieuw gezegd, een basis die tegelijkertijd een institutioneel en een inhoudelijk karakter draagt.

Laten we eens naar die inhoudelijke kant kijken en zien wat er voor de historische vakwereld in deze situatie op het spel staat. Zelfs wie de publikaties op het gebied van vrouwengeschiedenis alleen maar kent uit recensies in nationale en internationale tijdschriften en daarbij kaf en koren heeft gescheiden, heeft kunnen constateren dat er veel gebeurt. Er zijn maar weinig onderwerpen die niet door de optiek van vrouwengeschiedenis een ander aanzien hebben gekregen. Als ik mijn eigen meest primaire specialisatie — de cultuurgeschiedenis van het antieke Griekenland — als voorbeeld neem, kan ik desgewenst precies aangeven waar en hoe vergaand deze veranderingen zijn. Maar ook voor de periode rond 1650, rond 1800 en rond 1900 geldt datzelfde — wie daarvan kennis neemt, kan de vernieuwing in de interpretaties duidelijk beschrijven. Dat geldt in de eerste plaats voor wat zich internationaal afspeelt. De Nederlandse vrouwengeschiedenis heeft het hare naar rato bijgedragen, maar er moet op dit gebied nog veel worden gedaan. Juist in de genoemde onderzoeksprojecten gaat het nu

om een bijzondere kans voor de Nederlandse geschiedbeoefening om zich te verrijken met de inzichten en visies die vanuit vrouwengeschiedenis ontwikkeld zijn. Burgerschap, burgerlijke cultuur, criminaliteit, opvoeding en onderwijs, politieke theorie, arbeid, wetenschapsbeoefening, modernisering — het is maar een kleine rij van historische begrippen die met de optiek van vrouwengeschiedenis opnieuw worden geanalyseerd en begrepen. Kortom, vanuit het perspectief van het historisch onderzoek is er de laatste jaren sprake van een kans en een verantwoordelijkheid: voor de kwaliteit van de nieuwe onderzoeksprojecten die niet moeten herhalen wat al jaren in Nederland is gezegd, maar naar een geschiedbeeld kunnen streven dat gelijkwaardige tred houdt met wat zich internationaal afspeelt. Een kans en een verantwoordelijkheid ook voor de integratie en ontwikkeling van vrouwengeschiedenis als historische discipline. En wat zien we?

Lieve lezers, niet één van de vele grote projecten heeft eigener beweging maar enige aandacht aan het vrouwengeschiedenis-perspectief besteed. Hier en daar was in een projectbeschrijving het woord 'vrouwen' te vinden (als een niet nader toegelichte maatschappelijke groep, vermoedelijk), omdat men ergens een klok had horen luiden of wilde laten zien dat men toch had opgelet. Maar zelfs deze lippendienst was in de regel niet bewezen — gelukkig maar, want daar heb je niets aan. Wat ten enenmale ontbrak was enig idee waar vrouwengeschiedenis over gaat en wat het heeft te bieden. Als je de projecten van de top van de Nederlandse historische wereld in ogenschouw neemt, zou je denken dat vrouwengeschiedenis gewoon niet bestaat.

Wacht even. Een voorbeeld. Het project *Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw* (SHO; aanvang 1991; onder leiding van prof. dr A.Th. van Deursen en prof. dr S. Groenveld; twintig deelprojecten voornamelijk voor AIO's en OIO's; zes deelprojecten voor post-docs; plus onderzoekersopleiding) had in de rubriek 'Interne spanningen' het onderwerp 'Man tegenover vrouw' (!!) opgenomen. Dus toch, ondanks de rare en onthullende titel? Nee hoor. In de toelichting bij het programma deelde de projectleiding mee dat het niet mogelijk zou zijn 'de vrouw als afzonderlijk object te bestuderen'. Enkele zijpaden konden eigenlijk ook niet worden bewandeld, en de auteurs besloten met: 'Wij zien van nadere voorstellen af.' Dat ging de Studiegroep Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd te ver. Na enige correspondentie mocht de Studiegroep, die dus in een eerdere fase niet was geraadpleegd over het onderwerp waar de projectleiding geen raad mee wist, met voorstellen komen. Kort voor het verschijnen van dit *Jaarboek* heeft de VSB-masterclass over dit onderwerp

plaatsgevonden. Aanzet tot de discussie vormde het hoofdstuk 'Huisvrouwen en hoeren: huiselijkheid en wereldsheid' uit Simon Schama's *Overvloed en Onbehagen* (1987). Buitenland?

We zien hier verschillende aspecten van het probleem in één alinea. Niet alleen heeft de projectleiding geen idee van wat er op vrouwenhistorisch gebied te vinden, laat staan te winnen valt. Zonder het initiatief van de Studiegroep was dat ook zo gebleven (en dan dat verwijt dat vrouwen maar zeuren). Maar ook iets anders. Van de twintig plaatsen voor AIO's en OIO's en de zes voor post-docs zou er dus niet één aan een vrouwenhistoricus kunnen toevallen. En beseft wel: deze projectmatige organisatie bepaalt in sterke mate de mogelijkheden voor (betaald) onderzoek. Het merendeel van het universitaire onderzoek moet met ingang van heden aan dergelijke grote projecten zijn gerelateerd. Wat nu niet als een bestanddeel in een project is opgenomen, heeft de eerste jaren geen kans om binnen zo'n kader te worden ontwikkeld. Voorts zou van deze 26 onderzoeksprojecten er niet één de betekenis van een 'gender'-perspectief voor het onderwerp kunnen onderzoeken en dus bij voorbaat ten opzichte van de internationale belangstellingen zijn verouderd. Zelfs het ongelukkige 'de vrouw als onderzoeksobject' (let wel: we hebben het over een project anno 1991) zou geen (geïsoleerde) plaats in het geheel van de zeventiende-eeuwse cultuurgeschiedenis hebben gekregen. Wat wil men dan met een zo groot en zo nieuw project, als een van de werkelijk nieuwe onderzoeksperspectieven bij voorbaat wordt uitgesloten?

Goed, we zeuren dus want we moeten wel. Laat ik uit mijn geheugen opdiepen hoe dit soort discussies pleegt te verlopen. Om te beginnen wordt dan jaar in, jaar uit de bewijslast bij vrouwengeschiedenis gelegd: toon dan aan dat alles anders wordt als je vanuit dit perspectief historisch onderzoek verricht. Een alleszins redelijk verlangen, wie wat belooft moet iets waarmaken. Maar hoeveel 'alles anders' verlangt men dan? Vergelijk dat eens met het werk dat elders wordt gedaan, gepubliceerd, gesubsidieerd — hoe anders is dat? Al te anders is bovendien ook niet goed. En als het werkelijk anders wordt maar men wil van dat bewijs geen kennis nemen, wat dan? Een tweede punt is het terugkerend argument van kwaliteit: vrouwenhistorici tonen goede wil, maar het resultaat is niet goed genoeg. Dat noodt eveneens tot een weerwoord: AIO's en OIO's — de naam zegt het al — zijn In Opleiding. Krijgen vrouwenhistorici zo dan de kans tot die goede opleiding? Dank zij de Studiegroep wel. Maar ziet de projectleiding van de Zeventiende Eeuw dat net zo, en dan net zo als voor die andere AIO's?

Midden in het geroezemoes van de alom uit de grond schietende projecten en plannen organiseerde het Nederlands Historisch Genoot-

schap (NHG) in april 1992 zijn voorjaarscongres: Vrouwengeschiedenis en de 'gevestigde' geschiedwetenschap: een ontmoeting. Het feit dat inderdaad in 1992 de communicatie tussen vrouwengeschiedenis en de andere historische subdisciplines nog bestempeld kon worden als 'een ontmoeting' heb ik ervaren als beschamend. Nog beschamender was het dat de meeste gevestigde historici schitterden door afwezigheid, behalve het Bestuur van het NHG en degenen die als referent optraden bij de lezingen (prof. dr W.W. Mijnhardt en prof. dr J.Th.M. Bank). Aan het verloop van het congres denk ik zo min mogelijk terug — sommige schaamte, ook plaatsvervangende schaamte, komt men niet helemaal voorbij. (Door een betreuenswaardig geharrewar zullen enkele bijdragen aan dit congres pas volgend jaar in de *BMGN* verschijnen.) Maar het was de gelegenheid bij uitstek voor de beoefenaars van vrouwengeschiedenis om weer eens bij de vraag stil te staan waarom in Nederland de receptie van vrouwengeschiedenis zo moeizaam verloopt. Er is geen enkele reden om het geschiedbedrijf in Nederland telkens in ongunstige zin met verschillende buitenlandse te vergelijken. Maar de ontvangst van bepaalde nieuwe ontwikkelingen gaat hier verbazend traag. De integratie van vrouwengeschiedenis is daarvan een voorbeeld. Zelfs de *Times Literary Supplement* — toch bepaald niet op de bres voor nieuwerwetsigheden — recenseert vrouwenhistorisch onderzoek gewoon in de kolommen van geschiedenis en dan niet eens met speciale labels om de onwillige lezer te waarschuwen. Het is, gewoon, interessante geschiedenis. Ik heb lange tijd gedacht — en mij ook in die zin uitgesproken tijdens de 'ontmoeting' — dat het een kwestie was van historische visie en historische argumenten. Dat er in de 'gevestigde' geschiedwetenschap als (onbewuste) basis een beeld van het verleden heerst dat zich slecht met een vrouwenhistorisch perspectief laat verenigen. Ontvankelijkheid voor de betekenis van representatie en meer in algemene zin van de 'linguistic turn' (die waarschijnlijk niet toevallig ook slechts langzaam in de Nederlandse geschiedwereld doordringt) kan de toenadering en integratie bevorderen. Goed, dat denk ik nog steeds. Maar daar is nu een tweede optie bijgekomen. Het gaat ook domweg om onwetendheid en om de onwilligheid van de macht. Juist dit laatste zou in het uiterste geval kunnen dienen als het bewijs dat men steeds van ons vraagt: men zou zich niet zo botweg verzetten als men niet zou menen dat vrouwengeschiedenis verandering brengt.

In de korte tijd waarin ik dit stukje kon overdenken, heb ik gearzeld over de stijl waarin de communicatie tussen vrouwengeschiedenis en het gevestigde historische veld kon worden beschreven. De klaagzang? De klucht? De socratische dialoog? Het strijdlied, het straatlied, het

ironisch steekspel waarmee Rostands Cyrano zijn neus aanprijst? Uiteindelijk schoot mij het schilderij te binnen dat ik kort geleden zag in het Museum of Fine Arts te Boston. Het is een van de grote Tahiti-visioenen van Paul Gauguin en dateert van 1897. Er zijn voornamelijk vrouwen te zien in verschillende houdingen, veelal citaten aangepast aan de inzet van het allegorische beeld. Het draagt als titel: 'Waar komen wij vandaan? Wat zijn wij? Waar gaan we heen?' Een van de meest intrigerende aspecten vind ik de vraag: wie zijn de 'wij'? De toeschouwers m/v? De vrouwen op het schilderij? Beide partijen? Ik geef toe, het lijkt een tour de force om de vraag van de titel en de vraag wie 'wij' in het schilderij van Gauguin zijn te transponeren naar de situatie een eeuw later in het Nederlandse historische bedrijf. De associatie viel mij in door de kracht van die titel — en misschien juist ook door de (in)congruentie: het is evenzeer een tour de force om heden ten dage een dozijn grote historische projecten op te zetten (visioen) en te denken dat sekse als historische component (en dat betreft niet alleen vrouwen) daarin afwezig kan zijn.

Maar we hebben niets anders dan argumenten. Vooruit, laten we het nog eens voorzichtig proberen — we stellen nog eens een vraag en zien wat er voor antwoord komt.

Marjan Schwegman Ijkkpunt 1900 geijkt

Belangrijk in het prioriteitsprogramma* is de nadruk op interdisciplinariteit. Vrouwenstudies zijn van meet af aan interdisciplinair gericht geweest. Voorts is van belang dat in het programma gewerkt wordt met verschillende, elkaar niet uitsluitende definities van cultuur. Een vrouwenstudies-optiek houdt in ieder geval in dat 'sekse' wordt opgevat als een principe dat de maatschappelijke verhoudingen zowel in 'reële' als in symbolische zin ordent en structureert. Bij deze optiek sluiten enkele in een eerdere omschrijving van het programma (november 1989) genoemde noties als 'conventies', 'regu-

* De tekst van het prioriteitsprogramma "De Nederlandse cultuur in Europese context" is op te vragen bij: dr. M.J.G. Rossen, Instituut voor Geschiedenis en Cultuur, Rijksuniversiteit Utrecht, Muntstraat 4, 3512 EV Utrecht.

ironisch steekspel waarmee Rostands *Cyrano* zijn neus aanprijst? Uiteindelijk schoot mij het schilderij te binnen dat ik kort geleden zag in het Museum of Fine Arts te Boston. Het is een van de grote Tahiti-visioenen van Paul Gauguin en dateert van 1897. Er zijn voornamelijk vrouwen te zien in verschillende houdingen, veelal citaten aangepast aan de inzet van het allegorische beeld. Het draagt als titel: 'Waar komen wij vandaan? Wat zijn wij? Waar gaan we heen?' Een van de meest intrigerende aspecten vind ik de vraag: wie zijn de 'wij'? De toeschouwers m/v? De vrouwen op het schilderij? Beide partijen? Ik geef toe, het lijkt een tour de force om de vraag van de titel en de vraag wie 'wij' in het schilderij van Gauguin zijn te transponeren naar de situatie een eeuw later in het Nederlandse historische bedrijf. De associatie viel mij in door de kracht van die titel — en misschien juist ook door de (in)congruentie: het is evenzeer een tour de force om heden ten dage een dozijn grote historische projecten op te zetten (visioen) en te denken dat sekse als historische component (en dat betreft niet alleen vrouwen) daarin afwezig kan zijn.

Maar we hebben niets anders dan argumenten. Vooruit, laten we het nog eens voorzichtig proberen — we stellen nog eens een vraag en zien wat er voor antwoord komt.